

Обмеження правосуб'єктності юридичних осіб як механізм забезпечення публічного порядку та економічної безпеки

*Мосьондз Сергій Олександрович*¹

Опубліковано	Секція	УДК
29.11.2024	Право	347.191.2:340.13

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14715040>

Анотація. У статті досліджуються обмеження правосуб'єктності юридичних осіб як засіб забезпечення публічного порядку та економічної безпеки. Проаналізовано правові засади, види та форми обмежень, що застосовуються для захисту суспільних інтересів і зменшення ризиків у сфері економіки. Особлива увага приділяється ролі обмежень у регулюванні ринкових відносин і захисті прав споживачів та інших учасників економічної діяльності. Розглянуто правові аспекти ліцензування, сертифікації, моніторингу та застосування санкцій як інструментів нагляду за діяльністю юридичних осіб. Виявлено, що обмеження правосуб'єктності допомагають підтримувати стабільність правового середовища, запобігати зловживанням і забезпечувати рівновагу між економічними інтересами та суспільними потребами.

Розкрито механізми застосування обмежень правосуб'єктності в правозастосовній практиці та окреслено основні проблеми їх впровадження в національне законодавство. Досліджено міжнародний досвід у цій сфері, що дозволяє визначити ефективні підходи для вдосконалення національних правових норм. Акцент зроблено на необхідності забезпечення прозорості та правової визначеності в процедурах обмеження правосуб'єктності для запобігання дискримінації та сприяння розвитку бізнес-середовища.

Автор приходить до висновку, що обмеження правосуб'єктності юридичних осіб є ключовим інструментом у забезпеченні публічного порядку та економічної безпеки. Дослідження показало, що ці обмеження мають складну структуру і реалізуються через загальні заборони, нормативні обов'язки, а також через обмеження, що виникають у конкретних правовідносинах. Такі заходи спрямовані на запобігання зловживанням правами, які можуть негативно вплинути на суспільство, і одночасно забезпечують дотримання необхідних норм для стабільного розвитку економіки.

Важливим аспектом успішного застосування обмежень є дотримання принципу пропорційності, який дозволяє знайти баланс між публічними інтересами та правовими свободами юридичних осіб. Обмеження повинні бути засновані на законодавчих актах, які мають бути чіткими, обґрунтованими і прозорими для всіх учасників правовідносин.

Міжнародний досвід у цій сфері відіграє важливу роль. Вивчення правових підходів інших країн може сприяти вдосконаленню національного законодавства, особливо з огляду на глобальні тенденції в корпоративному управлінні та необхідність адаптації до міжнародних стандартів.

¹ доктор юридичних наук, професор, проректор з навчально-методичної, наукової роботи та якості освіти, ПВНЗ «Університет сучасних знань»

Ключові слова: обмеження правосуб'єктності, юридичні особи, публічний порядок, економічна безпека, правове регулювання, ліцензування, сертифікація, санкції, правозастосування, ринкові відносини, міжнародний досвід, баланс інтересів, правова визначеність, бізнес-середовище, захист прав споживачів.

Limitations of Legal Entities' Legal Capacity as a Mechanism for Ensuring Public Order and Economic Security

Abstract. The article explores the limitations of legal entities' legal capacity as a means of ensuring public order and economic security. It analyzes the legal foundations, types, and forms of restrictions applied to protect public interests and reduce risks in the economic sphere. Special attention is given to the role of these limitations in regulating market relations and protecting the rights of consumers and other economic actors. The study examines the legal aspects of licensing, certification, monitoring, and the application of sanctions as oversight tools for the activities of legal entities. It is found that restrictions on legal capacity help maintain the stability of the legal environment, prevent abuses, and ensure a balance between economic interests and societal needs.

The mechanisms of applying legal capacity restrictions in law enforcement practice are disclosed, and the main problems of their implementation in national legislation are outlined. The international experience in this area is studied, which allows identifying effective approaches for improving national legal norms. Emphasis is placed on the need to ensure transparency and legal certainty in the procedures for limiting legal capacity to prevent discrimination and promote the development of the business environment.

The author concludes that restrictions on the legal personality of legal entities are a key tool in ensuring public order and economic security. The study showed that these restrictions have a complex structure and are implemented through general prohibitions, regulatory obligations, as well as through restrictions arising in specific legal relations. Such measures are aimed at preventing abuse of rights that may negatively affect society, and at the same time ensure compliance with the necessary norms for the stable development of the economy.

An important aspect of the successful application of restrictions is compliance with the principle of proportionality, which allows finding a balance between public interests and legal freedoms of legal entities. Restrictions should be based on legislative acts that must be clear, justified and transparent for all participants in legal relations.

International experience in this area plays an important role. Studying the legal approaches of other countries can contribute to the improvement of national legislation, especially given global trends in corporate governance and the need to adapt to international standards.

Keywords: limitations of legal capacity, legal entities, public order, economic security, legal regulation, licensing, certification, sanctions, law enforcement, market relations, international experience, balance of interests, legal certainty, business environment, consumer rights protection.

Вступ

Юридичні особи відіграють важливу роль у сучасній економіці, сприяючи її розвитку та створенню нових робочих місць. Однак їх діяльність може супроводжуватися ризиками, які можуть негативно вплинути на публічний порядок і економічну стабільність. Серед таких ризиків можна виокремити зловживання ринковою владою, недотримання екологічних норм, ухилення від сплати податків тощо. У зв'язку з цим виникає необхідність у державному регулюванні діяльності юридичних осіб через обмеження їхньої правосуб'єктності як засобу захисту суспільного інтересу.

Обмеження правосуб'єктності юридичних осіб можуть бути різноманітними, зокрема у формі ліцензування, сертифікації, застосування санкцій або обмежень на певні види діяльності. Такі заходи покликані зменшувати ризики та забезпечувати дотримання юридичними особами встановлених норм і правил. Для досягнення мети ці обмеження мають бути чітко регламентовані, пропорційні та відповідати принципам правової держави, що дозволить забезпечити баланс між економічними свободами та потребами суспільства.

Актуальність дослідження обмежень правосуб'єктності юридичних осіб обумовлена необхідністю удосконалення державного контролю за їхньою діяльністю, а також приведенням національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. У різних країнах застосовуються різні підходи до регулювання правосуб'єктності юридичних осіб, що створює можливості для адаптації кращих практик у національній правовій системі. Це особливо важливо для захисту прав споживачів, забезпечення добросовісної конкуренції та запобігання економічним зловживанням.

Метою даного дослідження є аналіз правових основ, механізмів і ефективності обмежень правосуб'єктності юридичних осіб як засобу забезпечення публічного порядку та економічної безпеки. Завданнями дослідження є:

1. Дослідження сутності та правових підстав обмежень правосуб'єктності юридичних осіб.
2. Аналіз чинного законодавства щодо запровадження обмежень.
3. Оцінка ефективності застосування обмежень у контексті забезпечення публічного порядку та економічної безпеки.
4. Вивчення міжнародного досвіду в регулюванні правосуб'єктності юридичних осіб та його можливого впровадження в українську правову систему.
5. Розробка рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства в цій сфері.

Це дослідження спрямоване на підвищення правової визначеності та прозорості в питаннях обмеження правосуб'єктності юридичних осіб, а також на зміцнення механізмів захисту публічних інтересів в умовах ринкової економіки.

Результати

Юридична особа одна із основних понять у сфері юриспруденції і має значення для правової системи в умовах глобалізації. Воно є юридичною конструкцією, яка дає можливість суб'єктам правовідносин діяти як носії та виконавці прав та обов'язків. Існує кілька наукових підходів до визначення та розуміння юридичної особи. Кожен із них досліджує це поняття з урахуванням своєї теоретичної основи та методології. Один із таких підходів – конкретно-юридичний. Відповідно до цього підходу, юридична особа розглядається як самостійний об'єкт права, що володіє власною волею та інтересами, відмінною від волі та інтересів його учасників. Цей підхід вважає, що юридична особа має правоздатність, тобто здатність бути суб'єктом прав та обов'язків, а також самостійно брати участь у правовідносинах.

Як зазначає, Васильєва В.В. відрізняється два типи правового регулювання:

1) загальнодозвільний, в основі якого лежить загальне дозволу «дозволено все, крім того, що прямо заборонено». На цьому принципі ґрунтується діяльність юридичних осіб із загальною правосуб'єктністю;

2) дозвільний, в основі якого лежить загальна заборона «заборонено все, крім прямо дозволеного». Цей принцип діє щодо юридичних осіб із спеціальною та винятковою правосуб'єктністю.[1, с. 36]

Щодо правосуб'єктності обмежуються права абстрактного характеру як її елементи (правоздатність), які встановлюються у вигляді загальних дозволів.

Оскільки правосуб'єктність встановлюється через правове регулювання поза правовідносинами, то при загальнодозвільному типі правового регулювання межі для задоволення інтересів і виражають їх прав встановлюються шляхом запровадження загальних заборон, більш вузьких за сферою дії, ніж загальні дозволи. Крім того, можуть встановлюватись публічні обов'язки (зобов'язання), виконання яких є необхідною умовою виникнення правовідносин. Одночасно ці обов'язки входять у правосуб'єктність юридичних осіб.[2]

При цьому в рамках можливих для здійснення окремих видів діяльності також діє загальнодозвільний чи дозвільний тип правового регулювання.

Прикладом загального дозволу (для суб'єктів цивільного права) і одночасно загальної заборони (для нормотворчих та контрольно-наглядових органів) можуть бути положення Цивільного кодексу України, згідно з якими громадяни (фізичні особи) та юридичні особи набувають і здійснюють свої громадянські права своєю волею та у своєму інтересі. Вони вільні у встановленні своїх прав та обов'язків на основі договору та у визначенні будь-яких умов договору, що не суперечать законодавству.[3]

Громадянські права можуть бути обмежені на підставі федерального закону і тільки в тій мірі, якою це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав та законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони держави та безпеки держави.

На відміну від цього при правовому регулюванні через правовідносини це робиться шляхом встановлення кореспондуючих прав однієї особи обов'язків інших осіб у вигляді конкретних заборон (обов'язків утримуватися від здійснення певних дій) або конкретних зобов'язань (обов'язків вчинити певні дії).

При дозвільному типі правового регулювання заборона, що спочатку обмежує права, має загальний характер. Межі задоволення інтересів тут задаються через обсяг прав уповноваженої особи, що встановлюється за рахунок конкретних дозволів, вузьких за сферою дії, ніж загальна заборона, а також публічних обов'язків, виконання яких передуює виникненню правовідносин.[4]

При реалізації дозволів важливим аспектом є вступ до правовідносин, де певні права однієї сторони супроводжуються обов'язками іншої сторони. Наприклад, у процесі застосування охоронних матеріальних норм, коли особа вирішує, чи звертатися за захистом прав до компетентних органів, а також обирає форму та метод захисту, діє загальний дозвіл. Цей дозвіл можна охарактеризувати через загальнодозвільний тип правового регулювання, що надає особі можливість вільно діяти в межах дозволеного законом.

Крім того, варто підкреслити, що обмеження правоздатності, а отже, правосуб'єктності особи, здійснюється через встановлення загальних заборон у правовому регулюванні, які виходять за межі конкретних правовідносин. Такі обмеження мають публічний характер і передбачають виконання обов'язків, які виникають на етапі, що передуює формуванню правовідносин. У цьому випадку межі реалізації інтересів встановлюються через нормативні акти, що визначають заборони та дозволи.(*Ghafur, J., Sadzali, A., & Rishan, I. (2023)*) [6]

При правовому регулюванні через конкретні правовідносини межі реалізації інтересів уповноваженої особи визначаються обсягом обов'язків інших учасників. Ці обов'язки можуть вимагати від інших осіб виконання певних дій або утримання від них

на користь уповноваженої особи. Така форма регулювання може бути розцінена як непряме обмеження, оскільки вона проявляється через взаємозв'язок прав та обов'язків у правовідносинах. Зокрема, межі прав уповноваженої особи залежать від того, як обов'язки інших учасників впливають на реалізацію цих прав.

Тому непряме обмеження правоздатності полягає у взаємодії суб'єктів правовідносин, де встановлений баланс між правами і обов'язками визначає можливі дії уповноважених осіб. Цей підхід допомагає забезпечити правову рівновагу, мінімізувати зловживання правами та гарантувати ефективний захист інтересів усіх учасників правовідносин. [5; с. 68]

Формулювання, яке міститься в Конституції України, що обмеження прав можуть здійснюватися лише законами, підкреслює принцип прямого обмеження прав як складових правосуб'єктності шляхом встановлення загальних заборон та громадських обов'язків, виконання яких є необхідною умовою до виникнення конкретних правовідносин. Це підкреслює значення законодавчих норм як механізмів, що визначають межі прав і свобод у суспільстві, водночас вказуючи на необхідність чіткого та обґрунтованого регулювання правовідносин для забезпечення публічного порядку. Подібний підхід дозволяє досягти стабільності правового середовища, забезпечуючи баланс між індивідуальними правами та загальними інтересами суспільства. [7, с. 76]

Водночас розуміння обмежень лише як частини системи законів може обмежити трактування прав, оскільки об'єктивне право є набагато ширшою концепцією. Воно не обмежується лише нормативними актами і вимагає врахування важливих конституційних принципів, таких як поділ влади і місцеве самоврядування. Тільки дотримання цих принципів дозволяє зберігати гнучкість і динамізм правової системи, що відповідає потребам суспільного розвитку та сприяє правовій визначеності.

Зокрема, (*Mignanelli, Nicholas (2024)*) визначають два види правових обмежень:

загальні заборони;

зобов'язання, що виникають у межах правовідносин. [8]

Загальні заборони встановлюються для широкого кола осіб, тобто для суспільства в цілому. Вони можуть включати заборони на дії, що несуть загрозу громадському порядку або безпеці. Такі заборони мають універсальний характер і спрямовані на попередження негативних наслідків для всього суспільства. [10]

Натомість зобов'язання та заборони у правовідносинах мають більш специфічний характер і встановлюються на користь конкретної уповноваженої особи, наприклад, кредитора в цивільних відносинах. Ці обмеження стосуються певних суб'єктів і вимагають від них виконання обов'язків чи утримання від певних дій в інтересах іншої сторони. В цьому випадку право виступає не лише як набір заборон, а й як інструмент для вирішення індивідуальних спірних ситуацій.

Таким чином, розрізнення загальних заборон від зобов'язань та заборон у правовідносинах є суттєвим для розуміння структури правового регулювання. Загальні заборони сприяють забезпеченню публічного порядку та безпеки, тоді як зобов'язання у правовідносинах сприяють врегулюванню балансу між правами та обов'язками конкретних сторін. Такий підхід сприяє створенню ефективної правової системи, яка не тільки забезпечує стабільність, але й відповідає потребам суспільства, підтримуючи справедливість та правову визначеність.

Провівши детальний аналіз наявних механізмів та інструментів, які мають або можуть мати місце в процесі обмеження правосуб'єктності юридичних осіб, можемо виділити такі основні групи:

1. Обмеження правосуб'єктності юридичної особи в силу вимог законодавства;
2. Договірні обмеження правосуб'єктності юридичних осіб;

3. Недоговірні та позадоговірні обмеження правосуб'єктності юридичних осіб;

4. Судові обмеження правосуб'єктності юридичних осіб.

Вимоги чинного законодавства щодо кваліфікації юридичних осіб є відносно органічним явищем, що сформувався в процесі законодавчої та правозастосовчої діяльності. При цьому такі обмеження можуть бути встановлені на стадії формування правосуб'єктності юридичної особи. Наприклад, законодавство, що регулює банківську діяльність, досить чітко і жорстко обмежує організаційно-правові форми юридичних осіб, які можуть здійснювати банківську діяльність, а також безпосереднє здійснення банківської діяльності самими банками. Зокрема, банк може бути створений лише у формі акціонерного товариства чи кооперативного банку (ст. 6 Закону «Про банки і банківську діяльність України»), що безпосередньо впливає на методи і форми його подальшої діяльності. Крім того, законодавством встановлено виключну сферу банківської діяльності, зокрема: Банки мають право надавати банківські та інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування), а також здійснювати іншу діяльність прямо чи опосередковано. [9]

Наявність таких правових заборон чи обмежень не викликає жодних конкретних заперечень, оскільки цільова спрямованість діяльності окремих категорій юридичних осіб є абсолютно логічною. Водночас правова логіка цієї справи спирається не лише на галузеву спрямованість діяльності окремих суб'єктів, а й на уникнення маніпуляцій чи зловживань у майбутній діяльності. Наприклад, мінімальний статутний капітал банку становить 200 мільйонів гривень і має складатися повністю з грошових коштів, а в процесі своєї діяльності банк може акумулювати додаткові кошти за рахунок залучення коштів фізичних та юридичних осіб.

Наявність такої великої кількості «живого» капіталу дозволяє банку «увірватися» на ринок будь-якого товару чи послуги і зайняти там, якщо не сказати, монополне, відоме становище. Проте, щоб уникнути такої поведінки, закон передбачає механізм обмежень і конкретно обмежує правосуб'єктність банків, чітко вказуючи сферу та сферу їх діяльності. З цією метою існують різні форми нагляду та контролю, які забезпечують гарантії діяльності банку.

Виходячи з цього, ще однією принциповою відмінністю загальних заборон від зобов'язань та заборон у правовідносинах полягає в тому, що примус до дотримання загальних заборон можна здійснити лише при вступі або спробі вступити у правовідносини (за рахунок визнання правочинів недійсними, відмови у задоволенні вимог до зобов'язаної особи т. д.).

Правосуб'єктність юридичної особи може бути обмежена законодавством також у випадках, якщо вона є іноземною юридичною особою, в країні можуть бути визначені території, на яких діяльність підприємств з іноземною участю обмежується або забороняється, виходячи з необхідності забезпечення національної безпеки.

Тут можна навести приклад положення відповідно до якого на території Казахстану не можуть діяти іноземні нотаріальні контори та деякі інші організації. [12, с.60]

Практично у всіх джерелах, що стосуються правосуб'єктності та її елементів, велика увага приділяється питанню спеціальної та загальної правосуб'єктності. Цивільний кодекс не містить визначення зазначених термінів, а також поєднання слів загальна чи спеціальна правоздатність (правосуб'єктність, дієздатність).

Найчастіше це робиться для розкриття та розмежування правосуб'єктності комерційних та не комерційних суб'єктів. Тут можемо процитувати (*Ghafur, J., Sadzali, A., & Rishan, I. (2023)*) «Прийнято виділяти загальну (універсальну) та часткову (спеціальну, цільову) правоздатність юридичних осіб. Сенс цього поділу в наступному: маючи універсальну правоздатність, організації вправі займатися будь-якими, не

забороненими законодавчими актами видами діяльності. Таке право (а, отже, і універсальна правоздатність) мають усі комерційні організації, за винятком державних підприємств».[13]

Думки авторів, щодо правосуб'єктності комерційних, некомерційних осіб, і навіть юридичних із позицій аналізованих понять різні.

Законодавчими актами можуть встановлюватися обмеження підприємницької діяльності некомерційних організацій окремих організаційно-правових форм.

Держава здійснює контроль за діяльністю некомерційних організацій, і якщо в ході заходів щодо перевірки тієї чи іншої некомерційної організації будуть встановлені факти неодноразового вчинення угод, що виходять за межі предмета та цілей діяльності, визначеної її статутом, то діяльність організації «може бути простою». У разі зупинення діяльності некомерційної організації їй забороняється займатися діяльністю, передбаченою установчими документами. Припиняється також її право користуватися банківськими рахунками, за винятком розрахунків за трудовими договорами, відшкодування збитків, завданих внаслідок її діяльності, та сплати штрафів.

Якщо протягом встановленого терміну зупинення діяльності некомерційна організація усуває порушення, що стали підставою для зупинення її діяльності, то після закінчення зазначеного терміну некомерційна організація відновлює свою діяльність. У разі неусунення некомерційною організацією порушень органи прокуратури мають право звернутися до суду із заявою про її ліквідацію.

З розвитком правової системи з'являється все більше нових можливостей та інструментів, які прямо або опосередковано можуть вплинути на здатність юридичної особи бути повноцінним, ефективним суб'єктом права. З однієї сторони, ми можемо розглядати значну кількість таких можливостей для перешкоджання статутній діяльності юридичної особи, проте, з другої сторони, такі інструменти є необхідними для встановлення меж діяльності для юридичних осіб та балансу цивільних правовідносин.

Тобто, за результатом проведених досліджень питання обмеження правосуб'єктності юридичних осіб приходимо до висновку:

– будь-які обмеження необхідні з точки зору забезпечення балансу між приватним та публічним інтересом суб'єктів правовідносин;

– правосуб'єктність юридичної особи дійсно може бути обмежена. За правовою природою зазначених обмежень вони можуть бути як добровільними, так і примусовими;

– за результатами зазначеного дослідження ми можемо провести умовний поділ вказаних обмежень на: обмеження за законом, договірні, позадоговірні, а також судові обмеження;

– кожен із досліджуваних видів обмежень правосуб'єктності має свої характерні особливості. Наприклад, для судових обмежень характерним є примус під час їх реалізації.

Висновки

Обмеження правосуб'єктності юридичних осіб є ключовим інструментом у забезпеченні публічного порядку та економічної безпеки. Дослідження показало, що ці обмеження мають складну структуру і реалізуються через загальні заборони, нормативні обов'язки, а також через обмеження, що виникають у конкретних правовідносинах. Такі заходи спрямовані на запобігання зловживанням правами, які можуть негативно вплинути на суспільство, і одночасно забезпечують дотримання необхідних норм для стабільного розвитку економіки.

Важливим аспектом успішного застосування обмежень є дотримання принципу пропорційності, який дозволяє знайти баланс між публічними інтересами та правовими свободами юридичних осіб. Обмеження повинні бути засновані на законодавчих актах, які мають бути чіткими, обґрунтованими і прозорими для всіх учасників правовідносин.

Міжнародний досвід у цій сфері відіграє важливу роль. Вивчення правових підходів інших країн може сприяти вдосконаленню національного законодавства, особливо з огляду на глобальні тенденції в корпоративному управлінні та необхідність адаптації до міжнародних стандартів.

Таким чином, забезпечення публічного порядку та економічної безпеки через обмеження правосуб'єктності юридичних осіб вимагає комплексного підходу, який включає нормативне регулювання, механізми контролю та практики корпоративної відповідальності. Подальші дослідження в цьому напрямі можуть сприяти формуванню більш ефективної правової системи, яка відповідатиме сучасним викликам і забезпечуватиме дотримання прав та свобод усіх учасників економічних відносин.

Список використаних джерел

1. Васильєва В.В. Критерії розмежування юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права. Корпоративне право України та країн Європейського Союзу: новели законодавства. Збірник наукових праць за матеріалами XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 5-6 жовтня 2018 року) / За ред. В.В. Луця. Івано-Франківськ, 2018. С. 35-37.
2. Виграненко І.Г. Конститутивні ознаки юридичної особи у теорії цивільного права. Юриспруденція. Теорія і практика. 2006. № 8(22). С. 30-40. [SR 210 Swiss Civil Code of 10 December 1907 \(Status as of 1 January 2016\) \(official website\)](#). Berne, Switzerland: Swiss Federal Council.
3. Цивільний кодекс України 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n437>
4. Anatoliy Kostruba, Farkhad Karagussov. Legal form of activity of legal entities of corporation type. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2019, 26 (2), pp.131-146. ff10.31359/1993-0909-2019-26-2-131ff. fffhal-0237752
5. Ментух Н., Шевчук О. Захист прав споживачів фінансових послуг: досвід України та Європейського Союзу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2016. Вип. 1. Т. 2. С. 58–62.
6. Ghafur, J., Sadzali, A., & Rishan, I. (2023). Political Parties as Legal Entities: An Academic Debate. KnE Social Sciences, 8(9), 423–430. <https://doi.org/10.18502/kss.v8i9.1335>
7. Ящищак О.Р. Методологічні основи систематизації законодавства України про фінансові послуги. Адвокат. №10(121). 2010. С. 36-40.
8. Mignanelli, Nicholas, The Legal Tech Bro Blues: Generative AI, Legal Indeterminacy, and the Future of Legal Research and Writing (May 27, 2024). 8 Georgetown Law Technology Review 298, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4844195>
9. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
10. Strandbrink P. Nostalgia and Shrinkage: Philosophy and culture under postpostmodern conditions. Educational Philosophy and Theory. 2018. Vol. 50. Issue 14: Special issue: What Comes after Postmodernism? P. 1407–1408.

11. Tamanaha B.Z. Pragmatism in U.S. Legal Theory: Its Application to Normative Jurisprudence, Sociolegal Studies, and the Fact-Value Distinction. *American Journal of Jurisprudence*. 1996. Vol. 41. P. 315–362.
12. Ментух Н., Шевчук О. Захист прав споживачів фінансових послуг: досвід України та Європейського Союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 1. Т. 2. С. 58–62.
13. Ghafur, J., Sadzali, A., & Rishan, I. (2023). Political Parties as Legal Entities: An Academic Debate. *KnE Social Sciences*, 8(9), 423–430. <https://doi.org/10.18502/kss.v8i9.1335>